

Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV)

DİNLERDE NİKÂH

Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı

Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Ethem Ruhi Fığlalı Konferans Salonu

İzmir, 06 - 08 Nisan 2012

İstanbul 2012

MODERNLEŞME SÜRECİNDE NİKÂHIN KUTSALLIĞI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

M. Ali KIRMAN*

Giriş

Aile, nikâh ve evlilik hemen her toplumda çok büyük değer atfedilen ve hatta kimi zaman kutsallaştırılan olgulardır. Ancak bu yaygın kabulün sosyolojik bir analizini yapılması ve muhtemel toplumsal sonuçlarının değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu tebliğde Őu sorulara cevap aranacaktır: Aile ve evlilik kurumlarının hemen her toplumda çok önemli görülmesi ve çok büyük bir değer atfedilmesinin temeli nedir? Ailenin varlığı için nikâh şart mıdır? Modernleşme sürecinde aile ve evlilik kurumları nasıl etkilenmiş, ne yönde bir değişim ve dönüşüm geçirmiştir? Modernleşme sürecinde farklı aile ve evlilik türlerinin ortaya çıkmasında neler etkili olmuştur? Bu bağlamda bizler için önemli bir laboratuvar konumunda olan sanayileşmiş Batılı toplumlarda aile ve evlilik kurumları nasıl algılanmaktadır? Bugün Batılı ülkelerde, özellikle Kuzey Avrupa ülkelerinde görülen farklı evlilik/nikâh biçimleri hangi sebeplerden dolayı ortaya çıkmış ve toplumda kabul görmeye başlamıştır? Dinin meşrûlaştırma gücünün bir sınırı var mıdır? Dinlerin kutsallık anlayışlarıyla modern dönemin profanlığı arasında nasıl bir ilişki vardır? Nikâh kutsal mıdır yoksa beşerî midir? Nikâhın veya beşerî olarak kabul edilmesinin toplumsal sonuçları nelerdir?

* Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Daha da çoğaltılması mümkün olan bu ve benzeri sorulara cevap aranırken, öncelikle aile, evlilik ve nikâh gibi kurumların sosyolojik açıdan bir değerlendirilmesi yapılacaktır. Daha sonra bu kurumların modernleşme sürecinde nasıl etkilendikleri belirlenmeye çalışılacak ve seküler eğilimlerin güçlü olduğu modern dönemde ortaya çıkan farklı evlilikler hakkında sosyolojik bir değerlendirme yapılacaktır. Hiç kuşkusuz böyle bir değerlendirme farklı kültürlerde ve farklı dinî geleneklerde nikâh müessesesinin algılanma biçimi ve bu algı biçiminin doğurduğu sonuçları ele almayı zorunlu kılmaktadır. Bütün bu değerlendirmelerden sonra İslâm dininde nikâhın kutsallığı sorunsalı tartışılacaktır.

Sosyolojik Açıdan Aile, Evlilik ve Nikâh

Toplumun en temel kurumu ailedir. Aile denilince evlilik, süt veya kan bağı veya evlat edinme gibi diğer yasal yollarla oluşan ve birbirine bağlı olan karı, koca, çocuklar, kardeşler vb. arasındaki ilişkilerin oluşturduğu en küçük toplumsal birlik anlaşılır. Aile çatısı altında bir arada yaşayan bu insanlar, karşılıklı bir takım toplumsal rollerle ortak bir duygu, düşünce ve yaşama birliği oluştururlar. Ailenin çok çeşitli tipleri vardır. Bunların en bilineni "geniş aile" ve "çekirdek aile" tipleridir.¹

Antropolojik ve etnolojik araştırmalardan elde edilen verilere göre bugüne kadar belirli bir aile tipi ortaya konulamamış, her toplum kendi kültür çevresi içerisinde bir aile yapısı oluşturmuştur.² Ortaya çıkışı insanlık tarihiyle eşzamanlı olan aile kurumu, tarihî süreç içerisinde değişerek de olsa varlığını günümüze kadar devam ettirmeyi sağlayabilmiştir.

Sosyoloji literatüründe birincil gruplar arasında sayılan ailenin en temel fonksiyonu, çoğu zaman göz ardı edilse de, eşlerin cinsel istek ve arzularını meşrû ölçülerde karşılamaıdır. Ailenin bu fonksiyonu onun diğer önemli toplumsal fonksiyonlarının ortaya çıkmasında temel konumundadır. Zira topluma yeni üyeler kazandırma ve onları topluma hazırlama, yani sosyal-

¹ Kirman 2011: 21.

² Türkdogan 1991: 25.

leştirme gibi toplumsal fonksiyonları, söz konusu temel fonksiyonun bir neticesi olarak ortaya çıkmaktadır. Ailenin bir diğer toplumsal fonksiyonu da üyeleri arasında yardımlaşma ve dayanışma bağları oluşturması ve sürdürmesidir.³ Anlaşılan bir toplumsal sistem olarak aile, toplumsal düzenin sağlanmasında ve toplumun varlığını sürdürmesinde son derece fonksiyoneldir. Onun yokluğu toplumda bir takım boşlukların oluşmasına veya son derece disfonksiyonel durumların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Söz gelimi aileden, aile bağlarından ve aile eğitiminden yoksun yetişmiş kişilerde toplumsal yönden uyumsuzluklara, özellikle intihar ve suç işleme eğilimine daha sık rastlanır.⁴

Aile oluşumu hemen her toplumda veya kültürde genellikle evlilik yoluyla gerçekleşir. Dolayısıyla aile kurmanın ilk şartı evliliktir. Bu bakımdan sosyolojik açıdan aile kurumu ne kadar önemliyse evlilik olgusu da o kadar önemlidir. Evlilik toplumun en temel kurumu olan aileyi oluşturmak için bir erkekle bir kadının hayatlarını hukukî açıdan resmen ve alenen birleştirmelerini ifade eden bir kavramdır.⁵

Evliliğin çeşitli türleri vardır. Daha çok ilkel toplumlarda görülen ve aynı kabile içinde gerçekleşen evlilikleri ifade için 'iç evlilik' (endogami); kabile dışından yapılan evlilikler içinde 'dış evlilik' (exogami) kavramı kullanılır. Tek eşlilik (monogami); birden fazla eşli olma hâli 'çok eşlilik' (poligami); birden fazla kadınla evlenme 'çok karılık' (polygamy); birden çok evlilik hâli ise 'çok kocalık' (polyandry) olarak isimlendirilir. Bazı kültürlerde eşcinsel evlilik de görülmektedir. Ayrıca 'mut'a nikâhu' olarak bilinen geçici evlilik türü de vardır ki bazıları bunu İslâmî bir kimlik altında evrenselleştirmeyi amaçlamaktadır. Son zamanlarda evlilik bağı oluşturmadan birlikte yaşama âdeti yaygınlaşmıştır.⁶ Bütün bu açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla farklı toplumlarda, farklı kültürlerde, farklı zamanlarda çok çeşitli

³ Sezal 2013: 144.

⁴ Kirman 2011: 21.

⁵ Kirman 2011: 109.

⁶ Kirman, 2011: 109-110.

evlilik türü ortaya çıkmıştır. Ancak evlilik kurumu hayatiyetini her zaman sürdürmüştür.

Evliliğin ilk bakışta bir kadın ile bir erkek arasında gerçekleşiyor olması, mahrem bir ilişki gibi görülmesine karşın içinde bulunulan toplumdaki gelenek ve göreneklere, örf ve âdetlere göre belirli kalıplar içinde gerçekleşmesi de evliliğin toplumsal bir kurum olarak ele alınmasını zorunlu kılar. Zira toplumlar evlilik kurumunun nasıl oluşturulacağına dair bir takım kurallar ortaya çıkarmışlardır. Bu nedenle evliliğin toplumsal bir kurum olduğunun ihmali insanın toplumsal bir varlık olduğunun inkârı anlamına gelmektedir. Evlilik, ana-babalık rolleri ile bireylerin toplumsal olarak kabul edildiği bir kurumdur. Dolayısıyla evlilik bir anlamda toplumun tasvip ettiği ve desteklediği bir yaşam biçimi olduğundan bireyler hayatlarının belli bir döneminde evlenmek zorunda kalmaktadırlar. Bireylerin evlilik kararlarında toplumsal norm ve değerler etkili olduğu gibi bireysel gereksinimlerin de etkili olduğu ve dahası belirleyici olduğu söylenebilir.⁷

Ailenin ilk basamağı olan evlilik fiilen nikâhla başlar. Bu nedenle öncelikle nikâhın üzerinde durulması ve tanımlanması gerekmektedir. Sözlükte "birleştirme, bir araya getirme, evlenme, evlilik ve cinsel ilişki" gibi anlamlara gelen nikâh, İslâm Hukuku (Fıkıh) literatüründe dinen aranan şartlar çerçevesinde aralarında evlenme engeli bulunmayan bir erkekle bir kadının hayatlarını geçici olmaksızın birleştirmelerini sağlayan akde dayalı evlilik ilişkisini ifade eder. Günümüz İslâm hukukçularından bazıları fıkıh eserlerindeki yaygın nikâh tanımını esas alırken, çağdaş eserlerde ve yasama metinlerinde "neslin sürdürülmesi ve korunması", "hayat ortaklığı", "hayat arkadaşlığı", "eşlerin karşılıklı hak ve yükümlülükleri" gibi unsurları da içeren nikâh tanımları yapılmıştır.⁸

⁷ Komisyon, 2002: 9-11.

⁸ Atar, 2007: 112-4.

Aile, evlilik ve nikâh konularında yapılan bu kısa açıklamalardan da anlaşılacağı üzere aile kurumu toplumsal açıdan çok önemli fonksiyonlar üstlenmiştir. Yokluğu önemli boşlukların oluşmasına yol açmaktadır. Aile genellikle evlilik yoluyla kurulur. Bir toplumsal olgu olarak evlilik bireyler üzerinde zorlayıcı bir fonksiyon ifa eder. Hemen her toplum kendi varlığının devamı adına aile kurumunun tesisine ve dolayısıyla evlilik ve nikâh gerçeğine büyük önem verir ve bu çerçevede bir takım düzenlemeler yapar. Bu bağlamda aile ve evlilik konusunda toplumsal bir konsensüsten söz edilebilir ve hatta bu konsensüsün neticesi olarak aile âdeti kutsanır. Ancak ailenin kutsallaştırılması sadece toplumsal yönden gerçekleştirilmez; dinlerin ve dinî geleneklerin de meşrûlaştırma fonksiyonuyla aileyi ve evliliği kutsallaştırma çabalarına dayanak yapıldığı bilinmektedir.

Dinin Meşrûlaştırma Gücü ve Aile ve Evliliğin Kutsallaştırılması

Din ve aile tarihî süreç içerisinde her zaman birbirleriyle çok yakın ilişkili iki toplumsal kurum olmuştur. Bir diğer ifadeyle bütün toplumlarda din ve aile muhakkak var olmuştur. Birçok dinde ve inanç sisteminde aile kurumunun meşrû yollardan oluşması için evlilik teşvik edilmiştir. Dinlerin aileyi meşrûlaştırmaya ve tahkim etmeye yönelik ilkeleri olduğu kadar ailenin sürekliliğin sağlanmasında dinlerin çok önemli fonksiyonları olduğu bilinmektedir. En eski dönemlerden beri aile dinin yaşandığı ve yeni nesillere aktarıldığı kurumların başında olma özelliğini sürekli korumuştur.⁹ Anlaşılan aile konusunda dinin ya da dinlerin meşrûlaştırma gücünden sıklıkla yararlanmıştı.

İnsanoğlu tarihin en eski dönemlerinden itibaren Tanrı ile veya kutsal ile temas içerisinde olmuştur. İnsanoğlunun Tanrı ile teması, kendisini gündelik hayat içerisinde sergilemiş olduğu bir kısım davranışlarının ve/veya faaliyetlerinin O'na adanması şeklinde tezahür etmiştir. Bu tezahürlerden biri de evlilik ve nikâhtır. Bu bağlamda hemen her dinin evlilik/nikâh kurumunu onayladığı; teşvik ettiği ve hatta çoğu zaman kutsallaştırdığı söyle-

⁹ Kirman 2005a.

nebilir. Bir diğer ifadeyle birçok dinde ve inanç sisteminde aile kurumu ve bu kurumun meşrû yollardan oluşması için evlilik kurumu teşvik edilmiştir.¹⁰ Bu çerçevede yüksek dinler, sözgelimi Yahudîlik, İslâm ve Hıristiyanlık, özellikle de Katoliklik aralarında derece farkı olmakla birlikte hemen hemen aynı çizgide yer almışlardır.

Yahudîlik ve Hıristiyanlık'ta evlenme ve çoğalma teşvik edilir. Nitekim Kitab-ı Mukaddes'in Tekvin bölümünde evlenme, üreme ve çoğalmayı teşvik eden ifadeler rastlanır.¹¹ Ancak Yahudîlik ve Hıristiyanlık'ta ise modern öncesi dönem ile sonrası arasında bir farklılaşma görülür. Bir anlamda modernleşmenin bu dinler üzerinde açık bir etkisi söz konusudur.

Dünya dinleri üzerinde araştırmalar yapmış olan Max Weber'e göre, Musa'ya gelen On Emir'de ve Hindu kutsal yasasında zina yasaklanmıştır. Hıristiyan asketizmi cinselliğe ve açıklık içinde cinsel ilişkiye karşı antipatik bir tutum sergilerken, Konfüçyüsçü ahlâk da kuralsız cinsel ifadeyi bayağı bir irrasyonellik olarak görmüştür. Protestanlığın öncü isimlerinden Luther de evliliği ilk günahtan kaynaklanan kaçınılmaz şehvetin kaynağı olan meşrû bir günah olarak yorumluyordu.¹²

Katoliklerde evlilik/nikâh ve aile kutsal kabul edilir ve boşanma yolu sıkıca kapatılır. Baptistler de evliliği kutsallaştırır. Bu dinî grupların etkisinde siyaset yapan partiler Katolik Sağ ile Baptist Sağ da aile değerlerine büyük önem verir. Çünkü Katolik Kilisesi'nin İlmihâlinde evlilik konusunda şu ifadeler yer almaktadır:

1601 "Bir erkekle bir kadının ömürleri boyunca bir aile oluşturmak üzere yaptıkları, doğal amacı eşlerin mutluluğu olduğu kadar soyu devam ettirmek ve çocukları yetiştirmek olan evlilik sözleşmesi Rab Mesih tarafından vaftizli eşler arasında sır mertebesine çıkartılmıştır."¹³

¹⁰ Kirman 2011:109.

¹¹ Tekvin 1:22, 27-8.

¹² Weber 2012:382-4.

¹³ CIC, can. 1055, 1.

MODERNLEŞME SÜRECİNDE NİKÂHIN KUTSALLIĞI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

633

İslâm'ın kutsal kitabı Kur'ân'da aile, evlenme, nikâh ve hatta boşanma gibi konulara da yer verilmiştir. Evlilik insan hayatının doğal bir parçası kabul edilmiş, evli bir hayat bekârlığa tercih edilmiştir.

Kur'ân'da şöyle buyrulur: *"Ey mü'minler! Sizden bekâr olanları, köle ve cariyelerinizden evlenmeleri uygun olanları evlendirin. Eğer yoksul olurlarsa yüce Allah onları lutfiyle zengin kılar. O dilediği kimsenin rızkını genişletmesini bilicidir."*¹⁴

Erkek ve kadınların evlenip bir yuva kurmaları Hz. Muhammed'in hadis-i şeriflerinde de teşvik edilmiştir: *"Nikâh benim sünnetimdir. Kim benim yolundan ayrılırsa benden değildir."*¹⁵ *"Dört şey peygamberlerin sünnetlerindedir. Bunlar: Utanmak, evlenmek, misvak kullanmak ve güzel koku sürünmektir."*¹⁶

Bu âyet ve hadisler çerçevesinde oluşan İslâm kültür dairesi içerisinde bir ideal tip olarak İslâmî aile kavramsallaştırmasına rastlanmaktadır. Bu anlayışa göre aile toplumun özü kabul edilir. İslâm dininin aileyi kesin bir biçimde olumladığı ve hatta neredeyse kutsallaştırdığı düşünülür.¹⁷ Yine bu anlayışa göre İslâm'da aile ilişkilerini düzenleyen özel kurallar da mevcuttur. Kur'ân'da da ebeveyn ve diğer akrabalarının fert üzerinde bir takım haklarının olduğu yönündeki vurgular.¹⁸ Aileyi oluşturan bireylerin hareket alanını darlaştıracak düzeyde yorumlanır. Öte yandan din, aile dâhil her şeyden önce geldiğinden İslâm'ın ilkeleriyle çatışması durumunda birey, ailesiyle ilişkilerini gözden geçirmek durumunda kalabilir.¹⁹

Burada verilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla genel olarak pek çok dinî gelenekte aile toplumun temel yapı taşı olarak görülür ve bu çerçevede aile, evlilik, nikâh, iffet ve bekâret gibi kavramlara büyük önem verilir. Evliliğin bir erkek ile bir kadın arasında ömür boyu süren bir birliktelik olduğu-

¹⁴ Nur, 4/32.

¹⁵ İbn Mâce, C.1, nikâh, 1, s. 592.

¹⁶ Tirmizî 2/272.

¹⁷ Omran, 1997: 17.

¹⁸ Bakara, 2/83.

¹⁹ Kurt, 2003: 432.

na inanılır. Evlilik dışı her tür cinsel ilişki yasaklanır; cinsel ilişkinin sadece nikâh kısılması durumunda kabul edilebileceği vurgulanır. Bir diğer ifadeyle birçok dinî gelenekte cinselliğe karşı genel olarak olumsuz bir tavır sergilendiği görülmekle birlikte din ile cinsellik arasındaki ilişkinin oldukça farklı şekillerde ele alınmış olduğu bilinmektedir. Nitekim Weber ve Foucault gibi bazı sosyologlar yapmış oldukları incelemeler neticesinde din ile cinsellik arasında aslında yakın bir ilişkinin varlığına işaret etmişlerdir.²⁰ Zira dinler evlilik ve üremeyi teşvik etmek suretiyle yeni taraftarlar kazanma niyetlerini gizlemezler.

Nitekim Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerim gibi kutsal kitaplara dayandırılan yaygın kabule göre evlenmenin temel gayesi üreme ve çocuk büyütme, yani evlat yetiştirmedir. Kadın ile erkeğin evlenmesi, çocuk yapılması devlet ve ümmet, yani inananlar topluluğunun gönenci için arzu edilir. Zira insana şehvet duygusu ve evlilik kurumu nesli yaşatmak için verilmiştir. Aileyi koruma iddiasında olan anlayışa göre kadınla erkeğin - mümkünse dinî ritüelle- evlenmesi, kendi mahremlerinde sevişmeleri, üremeleri, çocuk yapmaları, üremeyi engelleyici alışkanlıklardan uzak durmaları gerekir. Toplum için en makbul olanın heterodoks cinsler arasında yapılan evlilikler, yani karşı cinsten eşlerden oluşan aile modeli olup, bu evliliklerin de erkek egemen bir yapıyla kurulmuş olması tercih edilir. Bu kutsal formüle aykırı olan toplumsallıkların tasfiye edilmesi için her tür önlem alınır. Sadece kürtaj değil, her türlü doğum kontrol uygulamasını destekleyen tüm programlar din karşıtı olarak algılanır. Bu çerçevede boşanmaya karşı da genelde olumsuz bir değer atfedilir. Zira çocuklar için en iyi olan aile yapısı biyolojik anne ve babalarının ebeveynlik yaptığı aile tipidir. Anlaşılan pek çok dinî gelenekte toplumun temeli olarak görülen aileyi tehdit eden her şeye karşı kuşku ve hatta tepki ile yaklaşılır.²¹

²⁰ Furseth, Repstad 2011: 335-8.

²¹ Furseth, Repstad 2011: 339.

MODERNLEŞME SÜRECİNDE NİKÂHIN KUTSALLIĞI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

635

Aileyi koruma iddiasında olan anlayışa göre aile, evlilik ve akrabalar gibi kavramlar kutsal kavramlardır. Bu kavramları meşrû hale getiren ve kutsallaştıran da nikâhtır. Zira nikâh, aile yuvasının kurulmasını sağlayan, kadın ve erkeğin birlikteliğini yani evliliği meşrûlaştıran bir niteliğe sahiptir. Daha önce yabancı olan iki insanın bir ömür boyu beraberliği, nikâh sayesinde gerçekleşmektedir. Bu yüzden neslin devamının sağlanması için nikâh mutlaka kıyılması çok önemli görülür, hatta bir yönüyle de 'ibadet' olarak düşünülür.

İslâmî gelenek ve kültür havzasında yaygın kabul gören inanaşa göre aileye büyük bir kutsallık atfedilir, boşanma hoş karşılanmaz. Aslında bunun tarihî köklerinin çok derinlerde olduğu söylenebilir. Zira Türklerin İslâm'ı kabulünden sonra Müslüman Türk ailesi yeni bir şekil almıştır. İslâm'ın kadın ve kocayı evlilik sonucu birbirine mirasçı yapması dinî ve hukukî bir bağ meydana getirmiştir. Bu bakımdan evliliğe dinî bir kutsallık izafe edilmiştir.²² Nitekim son yıllarda Türk toplumunda da ailenin kutsallığı, dinî nikâh, çok çocuk yapma vb. konularda görüşler gerek siyasîler ve gerekse sivil vatandaşlar tarafından çeşitli platformlarda seslendirilmekte ve belli bir kamuoyu oluşumu sağlanmaktadır.

Ailenin kutsallaştırılması anlayışına sadece geleneksel dinlerde değil, bilakis modern teknolojik gelişmeleri kullanma ve seküler bir dile başvurma suretiyle toplumsal meşrûiyet bulma arayışında olan yeni dinî hareketler ve cemaatlerde de rastlanır. Günümüz küreselleşen dünyasında Batı toplumlarında ortaya çıkan "yeni dinî hareketler" olarak nitelenen dinî oluşumlar da kendilerini "gerçek aile" olarak takdim etmek suretiyle ailenin kutsallığından yararlanma yoluna gitmişlerdir. İleri düzeyde sanayileşmiş Batı toplumlarında görülen, hatta benzerlerine Türk toplumunda da rastlanan bu tür oluşumların aileye zahiren büyük bir önem verdikleri görülmekle birlikte kendilerini bir şekilde aile yerine ikame etme çabası sergilemekten geri durmadıkları da bilinmektedir. Söz gelimi, Moonculuk aileye ve nikâha çok

²² Gökbel, 2009.

büyük önem vermektedir. Evanjelik cemaatlerin 'parakilise' örgütleri üzerinden aileyi tahkim etme çabaları dikkat çekmektedir. Bugün 'Sevgi Ailesi' ya da kısaca 'Aile' olarak da adlandırılan Tanrı'nın Çocukları grubunun da aileyi ve cinselliği kutsallaştırdığı bilinmektedir.²³

Günümüzde aile o kadar kutsallaştırılmıştır ki, artık çeşitli resmî kurum müdürleri veya özel şirket yöneticileri çalışanlarını kendilerine şartsız itaat etmeleri ve kurum veya şirket içi otorite ve disiplin sağlama noktasında ailenin kutsallığından yararlanma yoluna gitmişlerdir. Özellikle kurum çalışanlarıyla yaptıkları toplantılarda "Biz bir aileyiz." ifadesi sıkça kullanılır olmuştur.

Modernleşme Süreci ve Aile ve Nikâh

İnsanlık uzun bir dönemden beri modernleşme adı verilen bir süreci tecrübe etmektedir. Modernleşme sürecinde bireysel özgürlükler alanında önemli mesafeler alınmış olmakla birlikte değerler alanında belirgin bir aşınma görülür olmuştur. Büyük bir değişim ve dönüşüm süreci olduğu kadar aynı zamanda değiştirci ve dönüştürücü bir karaktere de sahip olan modernleşmenin, sosyo-kültürel alanda aidiyet bilincini, şahsiyeti, kültürel değerleri ve mahremiyet sınırlarını etkilediği, hatta dönüştürdüğü bilinmektedir. Bu bağlamda din ve aile kurumlarında gözlenen değişim ve dönüşümler en çarpıcı olanıdır.²⁴ Sosyologlar, modern dünyada özel alanın, yani mahremiyetin de büyük bir dönüşüm yaşadığı üzerinde durmaktadırlar (bkz. Giddens 1996; Kirman 2005b). Bir diğer ifadeyle, kaçınılmaz olarak farklı ülkelere ve kültürlere mensup bireylerle doğrudan iletişim kurmaya imkân sağlayan medya, internet, popüler kültür gibi bireysel olmayan kaynaklar aracılığı ile küreselleştirici güçlerin neredeyse bütün evlere ve yerelliklere girmesi sonucunda ailelerin yaşamları önemli ölçüde değişime uğra-

²³ Kirman, 2010: 234.

²⁴ Kirman, 2005a.

MODERNLEŞME SÜRECİNDE NİKÂHIN KUTSALLIĞI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

637

mıştır.²⁵ Anlaşılan modernleşme sürecinde yaşanan gelişmeler aile kurumu üzerinde oldukça etkili olmuştur.

Modernlik öncesi dönemde aile kurumu tek başına pek çok fonksiyonu icra etmekteydi. Çünkü geniş aile tipi yaygındı ve roller aile mensupları arasında paylaşılmaktaydı. Modernleşmeyle birlikte aile kurumunda gözlenen değişimler arasında geniş ailenin etkisinin azalması, eş seçiminde özgürlüğün artması, hem evliliğin hem de aile içinde kararların alınmasında kadın haklarının önem kazanması, akraba evliliğinin önemini yitirmesi, cinsel özgürlüğün özellikle kısıtlayıcı toplumlarda gelişmesi, çocuk haklarının genişletilmesi gibi hususlar sayılabilir.²⁶ Anlaşılan modernleşme sürecinde aile kurumu gücünü yitirmekte ve ailevî ilişkiler de giderek zayıflamaktadır.

Modernleşme sürecinde yaşanan gelişmeler sadece aile kurumu üzerinde değil, aynı zamanda evlilik kurumu üzerinde oldukça etkili olmuştur. Bu kurumlar başlangıçta dinî ve toplumsal bir özellik arz ederken tarihî süreç içerisinde evrilerek hukukî ve bireysel bir boyut kazanmıştır. Bir diğer ifadeyle modernleşme sürecinin aile ve evlilik kurumları üzerindeki etkileri sekülerleşme yönünde olmuştur. Bilindiği gibi geleneksel yapıdan modern yapıya dönüşümün etkilerinin en belirgin olarak görüldüğü toplumsal kurumlardan biri din ise, diğeri de ailedir.

Modernleşme sürecinde din ve aile arasındaki ilişki de belli bir dönüşüme uğramıştır. Son derece hızlı sosyal ve kültürel değişmelerin yaşandığı söz konusu süreçte aile yapısal ve fonksiyonel olarak küçülürken, evlilik de farklı biçimler almıştır. Fakat her halükarda aile ve evlilik/nikâh kurumları eski önemlerini ve kutsallıklarını yitirmiş ve bir anlamda seküler bir karakter kazanmıştır. Gerçi sekülerleşme konusunda çalışmalar yapan din sosyologlarının yapmış oldukları araştırmaların neticelerine göre ekonomi, siyaset, eğitim gibi diğer toplumsal kurumlar aile kurumuna göre sekülerleşme

²⁵ Giddens, 2000b.

²⁶ Giddens, 2000a: 151-2.

sürecinde çok daha fazla etkilenmiştir.²⁷ Ancak bunun bir çelişki oluşturduğu söylenemez. Zira tarih boyunca üyeleri için bir sığınak ve güven kaynağı olan aile kurumu, modernleşme sürecinde yapısal ve fonksiyonel anlamda ciddi değişime uğramıştır. Tarihsel süreç içerisinde elde ettiği konumu ve toplumsal saygınlığı sebebiyle âdeti kutsal bir mahiyet kazanan aile kurumu, modernleşme sürecinde her şeyden önce kutsallığını yitirmeye başlamıştır.

Öte yandan modernleşme sürecinde artan bireysel özgürlüklerin neticesinde evliliği kadınla erkek arasındaki sevginin doğal ve yasal sonucu olarak görme eğilimi artmıştır. Kuşkusuz, ailenin fonksiyonları arasında ilk sırayı, eşlerin cinsel ihtiyaçlarının meşrû yollarla karşılanması almaktadır. Bir diğer ifadeyle aile kurulurken esas itibarıyla sevgi ve cinsellik temelinde bir beraberlik tesis edilmiş olmaktadır. Ancak mahremiyetin dönüşmesi, en açık biçimiyle cinsiyetler alanında geçerlidir. Özellikle aşk, flört ve cinsel ilişkiler karşısında çok önemli değişikliklerin olduğunu söyleyen Giddens'a göre cinsellik, bugün 'plastik' hale gelmiş veya gelenekten arındırılmıştır. Günümüzde cinsellik her iki cins için de neredeyse bütünüyle soyun devamı kaygısından kopmuştur.²⁸ Zira gençler yazılı, sözlü ve elektronik kitle iletişim araçlarının etkisiyle evliliği aşkla eşitleyen bir anlayışla yetişmekte ve sosyalleşmektedir.²⁹

Günümüz dünyasında insanların nikâha yaklaşımı da önemli ölçüde değişim geçirmiştir. Nitekim son zamanlarda evlilik ile beraberlik arasında bir ayırım yapılarak evlilik bağı oluşturmadan birlikte yaşama âdeti yaygınlaşmaktadır. Evliliğin kutsal bir bağ olmaktan çıkartılarak basit bir sözleşme düzeyine indirgenmesiyle birlikte özellikle gençler arasında "nikâhsız birlik-telikler", "düzeyle/seviyeli ilişki" ve "beraber yaşama tarzları" yaygınlaşma eğilimi göstermektedir.³⁰ Bu ikame modeller evliliği dolayısıyla nikâhı an-

²⁷ Kirman, 2005a: 201-257.

²⁸ Giddens ve Pierson, 2001: 139.

²⁹ Kirman, 2005a: 205.

³⁰ Yörükoğlu, 1989: 49-50.

MODERNLEŞME SÜRECİNDE NİKÂHIN KUTSALLIĞI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

639

lamsız kılmaktadır. Kendilerini çağdaş ve lâik olarak tanımlayan bazı insanların evlenmeye karşı çıktıkları, evlenmek isteyenleri muhafazakâr olmakla niteledikleri, evlenmek yerine birlikte yaşamamanın öne çıkarıldığı anlaşılmaktadır.³¹ Anlaşılan “binlerce yıllık bir kurum olan evlilik, muhafazakârlığın işareti olmuş”, “birlikte yaşama” çağdaş bir hayat tarzı, bir model olmuştur.

Aslına bakılırsa böyle bir tavrın altında birlikte ancak sorumsuz ve bağımsız yaşama arzuları yatmaktadır. Modernlik öncesi toplumlarda yetişkin erkek veya kadınlara sosyal bir sorumluluk olarak evlenme ve çocuk sahibi olma şeklinde görevler yüklenir; bu tür görevler üstlenmede ihmal gösterenler kınanırdı. Ancak modernleşme sürecinde aile ve evlilik konusunda yaşanan zihinsel değişim nedeniyle aile ve evlilik kurumları eski değerini kaybetmiş; bekâr kalmak, özgür olmak, kariyer yapmak alternatif yaşam tarzı olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Zira modern dönemde kendi kendine yetme, ayakları üstünde durma, başkasına gereksinim duymama, özgür olma, hayatını yaşama, kendini gerçekleştirme gibi yeni değerler yaygınlaşırken, bir başka kişinin düşüncelerine tahammül etme, bir arada yaşama, kazandıklarını paylaşma, sorumluluk alma gibi değerler gözden düşmektedir.

Bu gelişmeler toplumsal cinsiyet sisteminin önemli ölçüde değişmesine yol açmış; eşcinselliğin gelişmesi ve yaygınlaşmasında da etkili olmuştur. Toplumda mevcut düzene bir meydan okuyuş olarak ortaya çıkan bu hareketlerin cinsel özgürlüğü kutsamaları cinsel zevk ve üreme arasında bir ayırım yapılmasına yol açmıştır.³² Bu ayırım, özellikle kadın grupları için erkek egemenliğinden kurtulmanın bir aracı olarak görülmüştür. Zira modern bakışa göre aileyi koruma iddiasında olan geleneksel anlayış, dinî nikâhın meşrû ve yeterli sayılması ve kürtajın engellenmesi talebinde bulunurken sadece özgürlükleri sınırlandırmakla kalmamakta, bilakis kadın haklarına ilişkin bir takım tarihî kazanımları da tehdit etmektedir. Kadının bedeni ve yaşamıyla ilgili karar alma gücü ve yetkisi yok sayarak, kadın ve toplum için

³¹ Aköz, 2010.

³² Giddens, 2000a: 110.

en makbul olanın erkek egemen, karşı cinsten eşlerden oluşan aile modeli olduğunu öne sürmektedir.

Modernleşme sürecinde yenin bir değer hâline geldiği ve eskinin yeniyle sürekli değiştirilmesi anlayışını empoze eden tüketim toplumu modeli öne çıktığı için bireyler her şeyi tüketmektedir. Zira bireyler tüketim toplumunda ne kadar tüketirse o kadar statü elde etmekte, saygınlık kazanmaktadır. Öyle ki sevgi ve aşk gibi en yüce değerler ve duygular dahî tüketilmektedir. İnsanlar sadece eşlerine değil, arkadaşlarına, komşularına ve hatta çocuklarına dahî 'aşkımla' diye hitap etmektedir. Evliliği ve sevgiyi/aşkı değerlendirmede bile çeşitlilik, yenilik ve harcanabilirlik gibi tüketim toplumunun ölçütlerini kullanmaya yönelik güçlü bir eğilimin varlığına işaret eden Hablemitoğlu'na göre, bunun en sarsıcı örneklerini yazılı ve görsel medyada görmek mümkündür. Sevgi, televizyon kanallarındaki evlendirme, eş arama, gelin-kaynana programlarında tüketilirken, cinsellik de artık gazetelerin köşe yazılarında, internetin kontrolsüz siber alanlarında, televizyonların sabah programlarında yeni bir statü kazanan olguya dönüşmüştür.³³ Bir diğer ifadeyle, modernleşme sürecinde üremeye yönelik çağrışımlardan arınmış bir cinsellik anlayışının yaygınlaşması neticesinde doğal olarak aile ve evlilik kurumu ciddi bir varoluşsal tehditle karşı karşıya kalmıştır. Evlilik âdeta boşanmayla muteber hale geliyor, hatta hobileşiyor veya televizyon ekranlarında şov malzemesi oluyor.³⁴

Daha önce de belirtildiği gibi, toplum bir değişme süreci yaşamakta ve aile, evlilik de bu değişimden etkilenmektedir. Nikâh fikrinden uzak durulması ve evliliklerin basit nedenlerle bitirebilmesi aileyi parçalanma ve dağılma tehlikesiyle karşı karşıya getirmektedir. Ailenin parçalanmasının ve dağılmasının en somut şekli boşanmadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri, daha önce de işaret edildiği gibi, evliliğin aşkla ve cinsellikle eşitlenmesi ve çok çabuk tüketilmesidir. Sevgi ve aşk gibi en yüce değerlerin ve duyguların tüketilir olması 'evlilikten sıkılma' eğilimini güçlendirmekte ve çoğu

³³ Hablemitoğlu, 2009.

³⁴ Atay, 2012: 109-112.

zaman naif gerekçelerle evliliklerin bitirilmesini gündeme getirmektedir. Yörükoğlu'nun da belirttiği gibi, günümüzde evlenen çiftler, evlilikten önce sevginin doruğuna çıkmakta, evliliklerinde ise bunu tüketerek yaşamakta, sevgi azalınca veya alışkanlık hâline gelince de aralarındaki bağ ortadan kalkmakta, onun yerine yeni ikameler arama yoluna gitmektedirler.

Eski evliliklerde eşleri birbirine bağlayan tek bağ sevgi değildi. Bir diğer ifadeyle evlilik, romantik bir birleşme olmayıp, soy sop ilişkisi, ortak ekonomik çıkarlar ve sınıfsal ilişkilerle örülmüş, dinî bağlarla pekiştirilerek sağlanılmış bir toplumsal kurumdu. Evli çiftler çevrelerinin, geleneklerin, dinî kurumların baskısını üzerlerinde her an hissederlerdi. Böyle bir durumda çok büyük fedakârlıklarda bulunmak zorunda kalan eşler için boşanma, tercih edebilecekleri en son çözüm yoluordu.³⁵ Oysa modern toplumlarda geleneksel bağlardan özgürleşmiş bireyler evlilik birliğini sona erdirme konusunda daha rahat karar verebilmektedir.³⁶ Evlilik kurumu da buna şekillenmektedir. Nitekim evlenirken ileride boşanma olursa mal-mülk talebinde bulunulmayacağına dair karşılıklı olarak senet imzalama eğilimi yaygınlaşmaktadır.³⁷ Bunun en somut örneği "sambo" veya "samboerlik" tir. Bu yeni evlilik modeli Kuzey Avrupa ülkelerinde, özellikle Norveç ve İsveç gibi İskandinav ülkelerinde yaygın bir uygulamadır.

Öte yandan Türkiye'de son yıllarda tamamen çıkarıcı (homo economicus) bir eğilimin giderek güçlenmesinin bir sonucu olarak babasının emekli maaşını alabilmek için resmen boşanan ama evliliklerini dinî nikâh bağıyla sürdüren bir anlayışa da rastlanmaktadır.³⁸ Ankara Aile Büroları kartekslerine yansıyan bu durum, aile ve evlilikle ilgili değerlerin aşınmasının bir tezahürüdür.

³⁵ Yörükoğlu, 1989: 104-5.

³⁶ Ergün, 2005: 523-4.

³⁷ Atay, 2012: 111.

³⁸ Ünal, 2009.

Özetle ifade etmek gerekirse, Türk toplumunda aile yapısı ve nikâh algısı ciddi bir değişime maruz kalmıştır. Bireylerin yaşam felsefelerinin ve önceliklerinin değiştiği modernleşme sürecinde aile ve nikâh algısında ciddi bir zihinsel değişim ve dönüşüm yaşandığı ortadadır.

Sonuç Yerine

Sosyolojik açıdan bakıldığında aile, toplumun düzenini ve devamını sağlama noktasında çok önemli fonksiyonlar üstlenmiş toplumsal bir kurumdur. Bu sosyolojik gerçek hemen her toplumda yaygın bir kabul görür. Günümüzün modern toplumlarında bu yaygın kabulün geçerlilik katsayısı artmış görünmektedir. Zira modernleşme sürecinde aile eksenli ortaya çıkan toplumsal sorunların üstesinde gelinebilmesi için aile ve evlilik/nikâh anlayışının yeniden gözden geçirilmesi ve küreselleşen dünyada aile yapısının tahkim edilmesi gereği kaçınılmaz bir gerçeklik olarak kendini hissettirmektedir. Ancak bu çerçevede bir hususa özellikle dikkat edilmesi gerekmektedir: Aile kutsallığı.

Tarihî süreçte toplumsal açıdan çok önemli fonksiyonlar üstlenmiş olması ailenin bu fonksiyonelliğini yerine getirebilmesi için ona aşırı yüklemeler yapılmasını da beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede en somut ve belki de en yaygın olanı, onu dinen yüceltmek ve kutsallaştırmaktır. Sosyolojik olarak bilindiği gibi din, toplumda en önemli meşrûlaştırma kaynağıdır. Aileyi kutsallaştırma anlayışı diyalektik bir karakteristik sergilediği için sosyolojik açıdan iki farklı yönden değerlendirilebilir. Böyle bir yaklaşım bir yandan ailenin toplumsallığını tahkim ederken, bir yandan da aileyi oluşturan bireylerin özgürlüğünü, istek ve arzularını göz ardı etmektedir. Zira evlenme/nikâh ve boşanma gibi hususlar dinî veya ilahî olmayıp, beşerî tercihe konu olan seküler alana aittir.³⁹ Dinî geleneklerde -bu hususta İslâm istisna değildir- aile, evlilik ve nikâh gibi toplumsal kurumlarla ilgili vurgular yapması, 'kutsallaştırma' olarak değil daha ziyade 'meşrûlaştırma' olarak anlaşılmalıdır. Bu kurumların dinen kutsallaştırılması çabaları sosyolojik

³⁹ Yeprem, 2006.

MODERNLEŞME SÜRECİNDE NİKÂHIN KUTSALLIĞI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

643

olarak önceden hesap edilmemiş bir takım durumların (unintented consequences) ortaya çıkmasına yol açabilir.

Bu noktada âdeta eşsiz bir sosyolojik laboratuvar konumunda bulunan modern Batı toplumlarında ortaya çıkan farklı evlilik veya beraberlik türleri üzerinde durulması gereken mahiyettedir. Kuzey Avrupa ülkelerinde, özellikle Kuzey Avrupa ve İskandinav ülkelerinde yaygın bir uygulama samboerliğin tarihî ve sosyal arka planı dikkatle incelendiğinde, bu uygulamanın sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmişlik ve bireysel özgürlük düzeyine bağlı olarak ortaya çıkmış olmakla birlikte kökeninin Hıristiyan kültüründe, özellikle Katolik toplumsal yapıda nikâha yapılan dinî yüklemelere ve vurgulara dayandığı söylenebilir. Evliliğin kutsallaştırıldığı, boşanmanın dinen yasaklandığı Hıristiyan kültür dairesinde yetişen bireyler özgürleştiğe başka arayışlara yönelmişlerdir. Nitekim samboerlik anlaşması yaparak birbirlerine samboer olan kadın ve erkeklerin kendileriyle yapılan görüşmelerde kullandıkları ifadelerle göre, insan özgür bir varlıktır ve insanın özgürlüğü kısıtlanamaz. Evliliğin kutsallaştırılması bir yana, ama özellikle boşanmanın yasaklanmasıyla evlilik âdeta bir "çıkamaz sokağa" dönüştürülmüştür.

Şu halde aile, evlilik ve nikâhun beşerî/seküler karakteristiği itibariyle arka planında çok çeşitli faktörlerin etkili olduğu düşünüldüğünde, onların indirgemeci bir yaklaşımla tek yönlü ele alınması, evlilik ve nikâhun dinî bir faaliyet olarak düşünülmesi ve âdeta kutsallaştırılması, üstelik sosyolojik bir olgu ve süreç olan sekülerleşmenin panzehiri olarak evliliğin ve nikâhun kutsallığına vurgu yapılmasının talep edilmesi büyük bir metodolojik hata olacağı gibi, boşanma, parçalanmış aile, sokak çocukları gibi toplumu daha derinden etkileyecek başka bazı sosyolojik sorunların tam mânâsıyla anlaşılmasını ve yeni yaklaşımlar ve çözümler üretilememesi sonucunu doğuracaktır. Kuşkusuz huzurlu ve mutlu aile sayısında her artış paralelinde daha sağlam bir toplumsal yapının meydana gelmesine yol açılabilir. Oysa tamamen beşerî/seküler bir tercihe konu olan evlilik ve nikâh konusu ele alınırken, Kur'ân'da da belirtildiği üzere rahmet ve meveddet, yani sevgi, aşk ve

cinsellik boyutu da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Zira nikâh bağıyla bir araya gelerek aileyi oluşturan bireylerin birbirlerine karşı hissettikleri bu duygular ailenin en temel yapı taşları konumundadır.

KAYNAKÇA

- Aköz, Emre (2010), "Lâikler iyice uçmuş", *Sabah*, 25 Haziran 2010.
- Atar, Fahrettin (2007), "Nikâh", *DİA*, C.32, İstanbul, TDV Yay. s.112-4.
- Atay, Tayfun (2012), *Çin İşi Japon İşi: Cinsiyet ve Cinsellik Üzerine Antropolojik Değerlendirmeler*, İstanbul, İletişim Yay.
- Ergün, Ömer (2005), "TMK'nın 166ıncı Maddesinde Düzenlenen Boşanma Nedenleri", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Sayı 6, s. 523-556.
- Furseth, Inger ve Pal Repstad (2011), *Din Sosyolojisine Giriş: Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, çev. İ.Çapçoğlu, H. Aydınalp, Ankara, Birleşik Yay.
- Giddens, Anthony (1996), *Mahremiyetin Dönüşümü: Modern Toplumlarda Cinsellik, Aşk ve Erotizm*, çev. İ.Şahin, İstanbul, Ayrıntı Yay.
- Giddens, Anthony (2000a), *Sosyoloji*, çev. H. Özel, C. Güzel, Ankara, Ayraç Yay.
- Giddens, Anthony (2000b), *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, çev. O.Akın, İstanbul, Alfa Yay.
- Giddens, Anthony ve Christopher Pierson (2001), *Modernliği Anlamlandırmak*, çev. S. Uyrukulak, M.Sağlam, 2.baskı, İstanbul, Alfa Yay.
- Göker, Emrah (2011), "Kutsal Aile ve Devletin Evanjelist Aygıtları", *Express*, Sayı 116 (Ocak 2011), s. 18-22.
- Hablemitoğlu, Şengül (2009), "Küreselleşme Sürecinde Aile Yapısı", Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından düzenlenen "Küreselleşen Dünyada Aile" sempozyumu, Balıkesir.
- Kirman, M. Ali (2005a), *Din ve Sekülerleşme*, Adana, Karahan Yay.
- Kirman, M. Ali (2005b), "Din ve Eğlence Kültürü", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 3, Sayı 6, Temmuz-Aralık 2005, s.17-42.
- Kirman, M. Ali (2010), *Yeni Dinî Hareketler Sosyolojisi*, Ankara, Birleşik Yay.
- Kirman, M. Ali (2011), *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, 2. baskı, İstanbul, Rağbet Yay.
- Komasyon (2002), *2001 Yılı Aile Raporu*, Ankara, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.

MODERNLEŞME SÜRECİNDE NİKÂHIN KUTSALLIĞI
ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

645

Kurt, Abdurrahman (2003), "Toplum ve Din", İ. Sezal (der.), *Sosyolojiye Giriş*, Ankara, Martı Kitabevi.

Omran, Abdel Rahim (1997), *İslâm Kültüründe Aile Planlaması*, Ankara, DİB Yay.

Sezal, İhsan (2003), "Toplum ve Aile", *Sosyolojiye Giriş*, İ. Sezal (der.), Ankara, Martı Kitabevi.

Türkdođan, Orhan (1991), "Aile Sosyolojisi Modeli", *Türk Aile Ansiklopedisi*, I, Ankara.

Ünal, Yavuz (2009), "Küreselleşen Dünyada Değişen Aile ve Nikâh Algısı", Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından düzenlenen "Küreselleşen Dünyada Aile" sempozyumu, Balıkesir.

Weber, Max (2012), *Din Sosyolojisi*, çev. L.Boyacı, İstanbul, Yarıın Yay.

Yaran, Cafer T. (2009), "İslâm Düşüncesinde Ailenin Felsefi ve Etik Temelleri", Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından düzenlenen "Küreselleşen Dünyada Aile" sempozyumu, Balıkesir.

Yeprem, Saim (2006), "Diyanet: İslâm'da dinî nikâh yok", *Hürriyet*, 11 Eylül 2006.

Yörükoğlu, Atalay (1989), *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*, İstanbul, Özgür Yay.